

YÜREĞİN SINIRLARINDAN ULUS DEVLETLERİN SINIRLARINA: “BİR ADA HİKÂYESİ”

Sibel Yılmaz¹

*“Buna, düpedüz sürgünlük derler. Buna işkence,
buna zulüm derler.”*

Giriş

30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanan Nüfus Mübadelesi sözleşmesiyle, Yunan ve Türk hükümeti, vatandaşların değiş tokuşunda karar kılarlar. Yunanistan'daki Türkler Türkiye Cumhuriyeti'ne, Türkiye'deki Rumlar Yunanistan'a gönderilecektir. İki ulus devlet, ulus devletin gerektirdiği şefkati(!) kendi vatandaşlarına sağlamak, onları korumak(!) için onları, kendi ülkelerini bırakıp başka bir ülkeye taşınmaya zorlarlar. Ve bir mübadilin “devletlerin kaş yaparken göz çıkarmalarının gereği var mıydı”² sorusuna yol açacak kadar sıkıntılar çıkar ortaya. Bu değiş tokuş sırasında yüzlerce insan Yunanistan'dan Türkiye'ye gelirken, Türkiye'den Yunanistan'a giderken yolculuk sırasında ölür, binlerce insan geldikleri ülkelerin yerlilerince önyargılı bir şekilde karşılanır, uyum sağlama sorunu yaşarlar. Uyum sağlamaktan öte dramatik sonuçlara varan eylemlere muhatap kalırlar.

Bu zorunlu göç yalnızca Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir değiş tokuş değil, aynı zamanda dünyada değişmeye başlayan devlet yapılarının uzantısı, ulus devletler çağında Yunanistan ile

¹ Ankara Üniversitesi Kamu Hukuku Yüksek lisans

² http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma_cangezgor.htm

Türkiye'nin ulusal bir devlet kurma çabalarının sonucu olan tarihi bir olaydır.³ Bu olay ne yalnızca tarihi ne yalnızca siyaseti ilgilendirmiştir. Sanat ve edebiyat da bundan payını almış, hem etkilenmiş, hem de mübadeleyi malzeme olarak ele alıp incelemiştir.

Lozan Mübadelesinin getirdiği acılar, Yaşar Kemal'in Bir Ada Hikayesi serisinde tüm acı gerçekliğiyle göz önüne serilmiştir. Kemal'in romanında dediği gibi, "*Mübadele çok insanın ocağını söndürdü, çok insanı hasta etti, çok insan aklını oynattı. İlk günlerde kimse değiş tokuşa inanmadı, kasabaya, köylere, adalara başlarında yüzbaşlarıyla candarmalar gelince şaşırıp kaldılar. Bir ara canı isteyen Yunanistan'a gidecek istemeyenler gitmeyecek haberi geldi. Çoğunluk bayram etti. Mallarını, teknelerini, öteberilerini satanlar pişman oldular, sattıkları adamlara gittiler, yalvardılar, birçokları yok pahasına aldıklarını geri vermediler. Satın aldıkları yatakları, kilimleri, koltukları, kapkacakları bile vermediler. Sattıkları teknelerini kimse balıkçılardan isteyemediler bile. On beş gün sonra köylere, adalara, kasabalara candarmalar geldi her yerde feryad figan. At arabaları, kağnılar, kamyonlar, balıkçı tekneleriyle İzmir'e, İzmir'den Yunanistana...*" Ancak bu çalışmada tüm acılar bir yana bırakılacak ve sadece insanların zorla göç edilmelerinin, istemedikleri yerde yaşamalarının; onların doğup büyüdüğü yerleri bırakmak zorunda kalmalarının yol açtığı travma üzerinde durulacaktır. Kemal'in eserindeki karakterlerinden birine söylattirdiği gibi: "*...İnsanın doğup büyüdüğü yer başka. İnsanın*

³ <http://giritturk.org/topic/2769-yasar-kemalahmet-yorulmaz-ve-saba-altinsayin-eserlerine-lozan-mubadelesinin-yansimasi/>

yüreğini koparıp atmışlar gibi oluyor.” Tam da bu feryat eden yüreğe kulak verilmeye çalışılacaktır.

Girit’e Gitmek, Orada Ölmek İstiyorum

Bu metni hazırlamamın sebebi, Yaşar Kemal’in eserinde aktarılan mübadillerin duygularının, on yaşında bir çocukken yaşadıklarımı bana hatırlatmasıdır. Bir çocuk... On yaşlarında... Doğduğu, koştuğu, oynadığı, ilk kez birini sevdiği, en iyi dostlarını edindiği yeri bırakır ve başka bir yere taşınır...Farklı bir dil konuşulur burada. Zordur buranın insanlarıyla anlaşmak, zordur kendi dili kadar iyi konuşamadığı bu dili konuşmak... Zordur refleks olarak kendi dilinde tepkileri verememek. Ve bir duruma kendi dilinde tepki verdiğini anladığında bu duruma üzülme, bu tepkinin karşıdaki tarafından duyulmamış olduğunu fark edip bir yandan rahatlamak, sonra da fark edilmemeye üzülme... Bir çocuk... Sürüldüğü sokaklar dar gelir ona... Diyeceksiniz ki bir çocuk içinden *“boğuluyorum, ben bu dar sokaklarda boğuluyorum, ben memleketimi özledim”* diyebilir mi. Bir çocuk için fazla şaşalı bir tabir değil midir kafasını kaldırıp *“bu binalar beni boğuyor”* demek... Değildir işte. 7 yaşında olsun 70 yaşında olsun, doğup büyüdüğü yerden ayrılırken yüreğin de yerinden ayrılır ve en ağır ağıtlar kopan yürekte çıkar.

Bu çocuk Yaşar Kemal’in güzel anlatımıyla mübadeleyi okur da nasıl etkilenmez. Nasıl hissetmez Girit’inden ayrılan ve cennet gibi bir adada mübadil olarak yaşamasına rağmen *“Girit’e gitmek, orada ölmek istiyorum”* diyen Musa Kazım Ağaefendi’yi... Dar

sokaklarda her gün her gün boğulduğunu düşünen bir çocuk tüm yüreğiyle anlar“*Girit benim düşümden hiç çıkmıyor. Gurbete düştüm düşeli doğduğum toprak gündüz hayalimde, gece düşümde. Her sabah uyanırken kendimi Girit'teki evimde sanıyorum, bir de bakıyorum ki bilmediğim bir yerdeyim. Bu adada her sabah uyanınca, yalnızlık o kadar yüreğime, o kadar işlemiş ki korkuyorum.*” diyen Musa Kazım Ağaefendi... Yalnızlık, yabancılaşma, aidiyet krizi... Devletler sınırları değiştirir, devletler vatandaşlarını değiştirir, vatandaşlarının nüfus kimliklerini değiştirir. Değiştirir değiştirmesine de ortaya çıkan aidiyet krizini birey yaşar. Kendisinin koparıldığı kimlik ile kendisine dayatılan kimlik arasındaki sancıyı birey yaşar. Doğduğu ve orada ölmek istediği topraktan bir gecede koparılmanın acısını yine birey yaşar...

Kendisi mübadil kuşağından olmasa da, Yaşar Kemal'in o eşsiz anlatımıyla, karakterlerinin o güzel diliyle ve on yaşlarında kendi küçük mübadelesini düşünüp 1923 mübadelesini anlamaya çalışan biridir bu çalışmayı hazırlayan. Evet, kendi küçük mübadelesinden yola çıkıp Lozan mübadelesini anlamaya çalışmak, tam da Kemal'in dediği gibi... Kemal bir röportajında “*Ben Bir Ada Hikayesi romanlarımda mübadeleyi yazdım. Benim için mübadele sadece bu romanlarda anlattığım mübadele demek değil. Benim ailem de mübadele yaşamış. Ruslar Van'a geldiği zaman bizimkiler sürgün olmuşlar. Bütün Anadolu'da gezmişler, Çukurova'da bu köye yerleşmişler. Bu mübadele hikayesini bu hırsıyla yazdım.*”⁴ diyor.

⁴ http://www.radikal.com.tr/kultur/seride_mubadeleyi_anlattim-1102471

Kemal'in tüm seride karakterlerine dedirttiği gibi, insanın yüreğini koparıp atmaktır mübadele. Devletlerin toprağın üstüne çizdiği sınırların sonucudur, sınırlar içinde insanların yüreklerine de sınırlar çizmenin sonucudur mübadele. Yüzlerce yıl dostluk içinde yaşamış insanların birbirinden koparılması, birbirine düşman edilmesidir mübadele. Devletlerin kendi aralarındaki anlaşmalarla kağıt üzerinde insanlar için “adalet” yaratmasının trajesidir mübadele.

“Bu roman benim çocukluğumdan bu yana gelen maceramdır. İnsanın toprağından ayrılmasının ne menem bir bela olduğunu hep canevimde duydum, onun ağıtları, destanlarıyla büyüdüüm, ‘haribé, vay haribé’...”⁵ diyor Yaşar Kemal. Onun çocukluğundan bu yana gelen macerasını, bu maceranın trajedisini ben de kendi çocukluğumda kalan maceranın gözünden anlamaya, anlamlandırmaya, yüreğin ve kanunların aykırılığını göstermeye çalıştım.

Lozan Sürgünleri

Ne olursa olsun, bir insanı toprağından koparıp almak, onun yüreğini koparıp almak gibi bir acı değil midir?

- “*Ne haberi, ne haberi? Diye kalabalığın içinden birkaç sabırsız ses geldi. Ne haberi?*”

- “*Mübadele haberi*”

- “*O da ne demek?*”

- “*O demektir ki, değış tokuş olacak.*”

⁵ http://www.radikal.com.tr/kultur/seride_mubadeleyi_anlattim-1102471

-“Ne olacak, ne olacak?”

-“Değiş tokuş olacak. Yunan hükümetiyle bizim hükümet anlaşmışlar, bir buradan Yunanistan’a gidecekmişiz, oradaki Türkler de buraya geleceklermiş.”

-“Bize, Yunanistan’a gider misiniz, diye sordular mı?”

-“Ne işimiz var bizim Yunanistan’da?”

-“Biz Yunanistan’a gitmeyeceğiz.”

Evet, kimse sormaz Rumlara, yüzyıllarca beraber balıkçılık yaptığımız, ticaretle uğraştığımız, komşu olduğunuz, dost olduğunuz Türkleri, emek verdiğiniz toprağınızı, hayatınızın bir parçası olan denizinizi bırakmak ister misiniz, diye. Kimse sormaz Türklere Anadolu’ya gitmek ister misiniz, diye. Öyle ya, savaşlar yaşanmış, sınırlar çizilmiştir. İki devlet önce sağlam bir sınır yaratacak, önce kimliklerini kendilerinin dayattığı insanları sınırlarına alıp vatandaşları yapacak; dostluklar kardeşlikler, yüzyıllar hiçe sayılacak ve ancak ondan sonra bu iki ulus devlet barıştan, dostluktan bahsedecek. İki hükümet masa başına oturacak ve azınlık durumuna düşmesin diye kendi vatandaşları, böyle bir karar verecekler. Roman’da, mübadil Kazım Ağaefendi bu kararı aşır Girit’ine dönmek için neler yapmaz. En son İstanbul’daki arkadaşı Sait Rahmi’den yardım ister. “ ‘Sorma,’ dedi Sait Rahmi, ‘hiç sorma, senin işi kime söyledimse benim yüzüme düşmanca baktılar. Aman, aman, dediler, Yunanlılarla aramız iyileşiyor, bir daha böyle bir şeyi ağzına alma, dediler. Bir Türk, Türk olan bir Türk, Yunanistan’dan bu cennet vatana gelen bir Türk, cennet vatanına kavuşmuşken tekrar Yunanistan’a nasıl dönmek ister, dediler. Bir mebus neredeyse

tabancasını çekip beni vuracaktı...” İşte budur, devletin insana dayattığı dostluk!

“Biliyor musun oğlum, bu korkunç sürgün, tarihin en büyük sürgünüdür. İki milyon insana, sürgüne gitmek istiyor musun istemiyor musun diye sorulmuyor. Bunun nedeni Avrupa'nın insanlığının hususi sürgünüdür. Ne olduysa oldu. Çalıştık çabaladık, elimizden hiç, hiçbir şey gelmedi. Avrupanın kanunları kavidir, zehirli gazı onlar icat etmediler mi?” Musa Kazım Ağaefendi'nin ve diğer mübadillerin çarpıp çarpıp geri döndüğü, bir türlü kırıp aşmayı beceremedikleri soğuk, acı bir kanun duvarıdır mübadele. “Ve Lozan'da bütün Avrupa bunu kabul etti. Ve kimse gelip de hiçbir kimseye, sen yurdundan ayrılıp Avrupa'ya gidecek misin, sen Yunanistan'ı istiyor musun, demedi. Ve perperişan, aç susuz, yağmur altında....Çarkıt, miadını doldurmuş vapurlara bindirdiler ve onları Yunanistanın kıraç dağ yamaçlarına, Anadolu'nun sıtmalı ovalarına indirdiler. Bu bir çılgınlıktı...”

“Baytar da her seferinde:

‘Lozan konferansı, düveli muazzama,’ diyordu. ‘Mübadele kararını kimse bozamaz. Mübadele kararına bütün Avrupa imza attı. Bu karar hiçbir biçimde bozulamaz.’

Mübadeleden gizlice kaçmış olan Vasili soruyordu kendi kendine: *“Bir insan doğup büyüdüğü, bir parçası olduğu toprağını, denizini, evini, bahçesini, eliyle diktiği zeytin ağaçlarını, şeftalileri, kirazları nasıl bırakıp giderdi? Hiç direnmeden, sesini bile*

çıkarmadan, kuzu kuzu, yüreğindeki acıyı hiç dışa vurmadan...”
Giderdi işte, nasıl gidilmesin? Direnmek de işe yaramadı.
“Çocuklarım bizim başımıza gelenler, hiçbir zaman, hiçbir zulümde insan soyunun başına gelmemiştir. Düşünün bakalım, hiçbir suçumuz sudurumuz yok. Bir de bakmışsın ki, candarmalar, polisler kasabanı, köyünü, adanı sarıvermişler, boşaltın kasabanızı, boşaltın köyünüzü, adanızı, evinizi, doğru başka bir ülkeye. Donar kalırsınız. Ölümlerden ölüm beğenen de beter... Ben niçin yüzlerce yıllık yurdumu bırakayım da bilmediğim, tanımadığım bir yere gideyim. Gurbet ele. Buna karşılık hiç kimse bir şey söylemedi. Bir sebep gösterebilirler ağrıma gitmezdi. Ancak birkaç kişi bana dedi ki, Lozan’da bütün Avrupa’nın verdiği bir karardır bu.”

Ne Yunan vatandaşlarına ne Türk vatandaşlarına mübadeleyi reddetme hakkı tanınmadı. Din esası üzerine oturtulmuş olan Mübadele Sözleşmesi gereğince 1.200.000 Ortodoks Hıristiyan Rum Anadolu’dan Yunanistan’a, 500.000 Müslüman Türk de Yunanistan’dan Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmıştır.⁶ *“Bizim maceramızı benim ağzımdan işitenin yüreği demir olsa acıdan erir de gider. Bizim başımıza geleni insanlık kabul edebilir mi? Yurdunu, yuvanı, dedelerinin mezarını bırak da bu yaşta git tanımadığın bir ülkeye, cenderede yaşa. Buna Allah razı olur mu, insan olan insanın vicdanı bunlara, bizim çektiklerimize yüreği dayanabilir mi? Amenna ben Türküm, Müslüman’ım, bundan başka da bir suçum var mı? Ben ne yaptım Yunanistan’a, ben ne yaptım Türkiye’ye? Beni bir kedi*

⁶ http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma_cangezgor.htm

yavrusu gibi boynumdan tutup Girit'ten buraya niçin attılar? Ben, soylu atlar yetiştirmekten başka Yunanlılara ne yaptım, Türklere, Türk kalmaktan, Müslüman kalmaktan başka bir kötülüğüm mü dokundu? ...”

Mübadele haberi geldiğinde kimse inanamaz. *“Duyduk ya kimse inanmadı,”* dedi Perikles. *“Nasıl inanırsınız ki... Yunanistan'da bizim neyimiz var, kimimiz var ki...Biz Yunanistan'ı görmedik bile.”*

‘Hiç kimseniz yok. Burası sizin toprağınız, yurdunuz. Ben de ilkin duyunca inanmadım. Sonra Ankara'dan sordurdum. Al, işte bak, ne yazıyor.’ Telgrafti Periklese uzattı, Perikles almadı. *Elini kaldıracak hali kalmamıştı.”*

“Ne bakayım, dedi. ‘Demek Barba Spiros doğruyu söyledi. Doğru söyledi de kimsecikler inanmadı.’ Kimse inanmadı, çünkü kimse bir gecede sürülebileceklerine ihtimal vermedi. *“Hiçbir zaman sürüldüklerine, son ana kadar inanmadılar. Gideceklerine ne kadar inanmadılarsa, döneceklerine o kadar inanıyorlardı.”* Musa Kazım Ağaefendi kızlarının çeyizini açmalarını istemedi. Yıllarca Girit'e döneceklerini, kızlarının çeyiz sandıklarını orada açacaklarını düşündü mesela. *“Biz buraya gönderilirken komşularımız bize dediler ki, hiç korkmayın, yakında döneceksiniz. Bu çok büyük haksızlık. Bu, insanlığa yakışmaz. Buna, düpedüz sürgünlük derler. Buna işkence, buna zulüm derler. Biz yakında Giritimize döneceğiz. Kızlar daha sandıklarını açmadılar. Ben de onlara sandıklarınızı açın demeyeceğim. Girit'e dönünce açacaklar. Ben onlara, dönmeyeceğiz, sandığınızı açın diye nasıl derim. Dersem bile*

açmazlar. Son umutları da tükenince belki açarlar. Belki de ölünceye kadar hiç açmazlar. Allah kimseyi yurdundan yuvasından etmesin. Bir insanı yurdundan koparmak, o insanın yüreğini koparmaktan daha çok acı veriyor.”

Bu çalışmada mübadele ele alınırken Yaşar Kemal'in adalet anlayışı ele alınacaktı, evet, çalışmanın amacı da budur. Bunu yapmak için ne adalet şudur demeye gerek vardır, ne de Yaşar Kemal adaleti şöyle tanımlar, böyle anlar demeye. Kemal mübadilleri anlattı, onların figanlarını anlattı. Figan acının sonucudur, acı haksızlığın sonucudur. Ve haksızlık adaletsizliktir. Bu kadar basit değil midir mesele. “Nasıl dönecek?” dedi Baytar, “mübadele kararı Lozan Konferansında devleti muazzama tarafından verildi. Bu kararı hiçbir kuvvet bozamaz. Ne Yunanistan'dan buraya bir Rum gelebilir, ne de buradan bir Türk Yunanistan'a gidebilir. Bu kararı Lozan konferansında bütün Avrupa verdi. Evet, Yunan hükümeti ile Türk hükümeti bu kararı verdi. Kanun, onların elinden çıkan kağıtlar oldu. Hukuk, ulus devlet olma yolunda giden bu iki ülkenin tüm mevzuatlarıydı, kanun Lozan'da imzalanan Nüfus Mübadelesi sözleşmesiydi. Ama romanda dendiği gibi “ne için olursa olsun kimse yurdundan edilemez. İnsanları yurdundan eden de zulümle iflah olamaz. Tarih onları cehenneminde misafir eder. Adları anılmaz. Anılsa bile, lanetli olurlar.” İşte adaleti de adaletsizliği de devletlerin sözleşmeleri, kanunları ile insanların acıları arasındaki ilişkide aramak gerekir. Belki de adaleti tarih sağlayacaktır, romanda dendiği gibi, sınırları çizenleri, insanlara, insanlığa sınır çizenleri lanetleyerek. Zorla göç ettirilen mübadil Hristo'nun hasretle, acıyla

Yunanistan kıyısından Anadolu'ya bakarken gözleriyle göremediği, ama hep önünde duran sınırı çizenleri lanetleyerek. Rüzgâr bir kıyıdan bir kıyıya geçer, güneş tüm kıyıya aynı açıyla vurur, martı kâh bu yanda uçar, kâh o yanda. Hele balıklar yüzlerce binlerce kez yüzer kıyının bir yakasından öbür yakasına, ihlal eder insanlığın(!) sınırlarını. Lakin insan, kendi insanına elini uzatamaz, o sınırın ardından...

Bir Ada Hikayesi serisinin son romanının son cümleleriyle bitmeli belki de bu yazı. *“Hristo o aylarda aldığı arabayla deniz kıyısına gidip geliyordu. Deniz kıyısında bir çardak yaptırdı, çardak da ev gibiydi. Orada oturup boyuna Anadolu'ya bakıyordu. Üç ay geçtikten sonra başta Adem, yanında hocalar ve öğrenciler geldiler.*

Adem geldi dedi ki, ‘Çok uğraştık. Seni alıp götürmeye geldik.’

‘Sağ olun, ben burada rahatım. Arada sırada beni görmeye gelin.’

Onlar da döndüler. Çok üzüntülüydüler.

Ölünceye kadar denizin kıyısında, her gün değilse de sık sık, Anadolu'yu seyrediyordu.”

Kaynakça

Yaşar Kemal'in Bir Ada Hikayesi dörtlemesi (Yapı Kredi Yayınları):

-Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana

-Karıncanın Su İçtiği

-Tanyeri Horozları

-Çıplak Ada Çıplak Deniz

http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma_cangezgor.htm

<http://giritturk.org/topic/2769-yasar-kemalahmet-yorulmaz-ve-saba-altinsayin-eserlerine-lozan-mubadelesinin-yansimasi/>

http://www.radikal.com.tr/kultur/seride_mubadeleyi_anlattim-1102471